

UMĚNÍ ŠPERKU

v zemích Orientu

Dagmar Pospíšilová
Tereza Hejzlarová
Jindřich Mleziva
Adriana Stříbrná

NÁRODNÍ
MUZEUM

NÁRODNÍ
MUZEUM

UMĚNÍ ŠPERKU

v zemích Orientu

Dagmar Pospíšilová

Tereza Hejzlarová

Jindřich Mleziva

Adriana Stříbrná

NÁRODNÍ
MUZEUM

Praha 2022

Poděkování

Jan Brzobohatý, Kamila Hladíková, Petr Horký, Veronika Kapišovská, Zdenka Klimtová, Azim Malikov, Kateřina Pařízková, Martin Rychlík, Matěj Stahl, Jan Šejbl, Jana Urbánková, Veronika Zikmundová, Lukáš Zahradníček

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/19.I.d, 00023272).

Recenzenti: PhDr. Zdenka Klimtová, Mgr. Kamila Hladíková, Ph.D.

Vědecký redaktor: PhDr. Martin Rychlík, Ph.D. et Ph.D.

© Národní muzeum, 2022

Text © Tereza Hejzlarová, Jindřich Mleziva, Dagmar Pospíšilová, Adriana Stříbrná, 2022

Fotografie © Jiří Vaněk, Václav Marian, Ivana Michnerová, Tereza Hejzlarová, Petr Horký,
Dagmar Pospíšilová, 2022

Mapy © Pavel Mlýnek

ISBN 978-80-7036-715-5 (print)

ISBN 978-80-7036-716-2 (pdf)

OBSAH

EDIČNÍ POZNÁMKA	9
ÚVOD	11
ŠPERKY ZE ZEMĚ POSVÁTÝCH ŘEK Dagmar Pospíšilová	15
INDIE	15
Ozdoby etnických skupin a kmenů	22
Ozdoby pro zvířata	36
Rituální ozdoby	36
Amulety	36
Hlavní formy amuletů	38
Tvary amuletních schránek	41
Tygří drápy	43
Mince	46
Modlitební šňůry, <i>mála</i>	46
Typologie indických šperků	50
Od hlavy po paty, <i>nakh-šikh</i>	50
Ozdoby hlavy a vlasů	51
Náušnice	56
Nosní šperk	62
Náhrdelníky	63
Opasky a opaskové spony	69
Paže a ruce	71
Náramky a ozdoby na paže	71
Lakové náramky	72
Náramky z ulit	73
Skleněné náramky	75
Kovové náramky	76
Ozdoby na paže	77
Prsteny na ruce	80
Prsteny na nohy	80
Nákotníky	83

Materiály	85
Organické materiály	85
Kovy	86
Drahé kameny	87
Techniky výroby a výzdoby	93
Osazování drahých kamenů	94
Smalt	95
Théva	97
Granulace	98
Práce s drátkem	98
Filigrán	99
Tvarování z drátu	101
Odlévání	104
Tepání, <i>repoussé</i>	104
Závěr	106
ŠPERKY Z KRAJINY SNĚŽNÝCH HOR Tereza Hejzlarová	109
TIBET A NEPÁL	109
Materiál a šperkařské techniky	111
Ornament	115
Ozdoby hlavy	117
Ozdoby krku a hrudi	126
Ozdoby rukou	131
Ostatní ozdoby	133
ŠPERKY STEPÍ A OÁZ Tereza Hejzlarová	137
STŘEDNÍ ASIE A MONGOLSKO	137
Materiál a šperkařské techniky	139
Ornament	144
Ozdoby hlavy	147
Ozdoby krku a hrudi	171
Amuletní schránky	179
Ozdoby rukou	187
Ozdoby pasu a oděvu	192
ŠPERKY V ZÁŘI SLUNCE A PŮLMĚSÍCE Jindřich Mleziva, Adriana Stříbrná	199
BLÍZKÝ VÝCHOD A BALKÁNSKÝ POLOOSTROV	199
Úvod	199
Blízký východ – kolébka šperkařství	202
Šperk pod vlivem islámu	203
Šperk jako ochrana před džiny a zavidí	206

Turecko a Írán	215
Ozdoby rukou	216
Ozdoby hlavy	218
Ozdoby krku, hrudi a pasu	222
Arabský poloostrov	225
Materiál a technika	226
Typologie šperků	227
Ozdoby hlavy	227
Ozdoby hrudi	228
Ozdoby pasu	229
Ozdoby rukou a nohou	231
Egypt a země Maghrebu	233
Egypt	233
Země Maghrebu	237
Materiál a technika	241
Balkánský poloostrov	244
Materiál a výzdoba	249
Ozdoby hlavy	252
Ozdoby krku a hrudi	255
Ozdoby pasu	257
Ozdoby rukou	264
ZÁVĚR	269
RESUMÉ	271
LITERATURA	273

EDIČNÍ POZNÁMKA

PŘEPIS CIZÍCH SLOV

V knize je používána zjednodušená forma přepisu cizích slov, která se snaží co nejvíce přiblížit originální zápis a výslovnost hláskovému systému českého jazyka. V některých případech je psaná podoba slov přizpůsobena obecnému úzu používanému v publicistice.

ANALÝZA MATERIÁLŮ

Při zpracování sbírky šperků proběhlo v rámci materiálové analýzy v letech 2011–2022 několik měření, která pokryla velkou část sbírkového materiálu určeného ke zpracování v rámci vědeckého úkolu, jehož výstupem je předkládaná monografie.

První měření formou nedestruktivní analýzy materiálů metodou rentgenové fluorescenční analýzy provedl prof. Ing. Tomáš Trojek, Ph.D., z Katedry dozimetrie a aplikace ionizujícího záření Fakulty jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT v roce 2011. K měření byl použit spektrometr Amptek X-123SDD Silicon Drift Detector. Další měření pomocí rentgenové fluorescenční analýzy probíhalo v oddělení správy a péče o sbírky Náprstkova muzea v roce

2022 přenosným spektrometrem VANTA, který umožňuje prvkovou kvantitativní analýzu vzorků. Měření a analýza materiálů předmětů ze sbírky Západočeského muzea v Plzni provedla Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Ústav kovových materiálů a korozního inženýrství v letech 2020–2021. K určení prvkového složení kovu a pokovení šperků byl použit přenosný XRF spektrometr DELTA Premium 50.

Složení slitin uvádíme v rámci jednotlivých popisek slovně. Detailnější složení slitin, jejich kvantifikace či grafické zpodobení nejsou součástí této studie.

ZKRATKY

AIHB	All India Handicraft Board (Celoindický výbor pro řemeslnou výrobu)
ANM	Archiv Národního muzea
NM – NpM	Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur
MET	Metropolitní muzeum umění, New York
NKK	Národní kulturní komise
OAE	Obrazový archiv etnografie
ZČM	Západočeské muzeum v Plzni

ÚVOD

Touha po zdobení těla je stará jako lidstvo samo. Lidé se vždy zdobili, a tím se od sebe navzájem odlišovali. Šperk podtrhoval individualitu jednotlivce a přitahoval pohledy ostatních. Od pravěku existovaly určité formy zdobení, které zdůrazňovaly nejen individuální rysy jedince, jeho vkus, záliby a dovednosti, ale plnily také ochranné funkce. Každá část lidského těla může být ozdobena. Tělo se pokrývalo ornamenty provedenými přírodními pigmenty. Nanášely se v podobě malby nebo tetování, které bylo trvalejšího rázu, proto bývalo součástí přechodových rituálů. Nelze opominout ani léčebný vliv šperků na člověka, který spočívá ve stimulaci určitých bodů, kterých se šperky dotýkají. K ozdobení těla se nabízely nejrůznější přírodniny, jako byly jednotlivé části rostlin a stromů, zvláště květy, ale také dřevo, semena a listy. Ptáčí peří mělo též pro svoji pestrost vysokou dekorativní hodnotu. K výrobě ozdob se lidem hodily i minerály. Novou kapitolou ve zdobení se stalo využívání drahých kovů, které v podobě šperků byly vizuální prezentací majetku a moci. Šperky tak sloužily vládnoucím vrstvám k vyjádření sociální nadřazenosti. Vedle ochranné a dekorativní funkce tedy šperky plnily rovněž funkci statusovou.

Šperky ze zemí, které Evropa tradičně vnímala jako orientální, představují atraktivní část sbírek Náprstkova muzea. Nejedná se o systematickou sbírku, která by pokrývala všechny fenomény šperkařské tvorby vybraných regionů, ale mnohdy náhodné sběry či nákupy, které se do muzea dostávaly postupně od poslední čtvrtiny 19. století až do

současnosti. Řada šperků pamatuje počátky muzea, spojené s osobnostmi Vojty Náprstka (1826–1894) a jeho manželky Josefy Náprstkové (1838–1907). Inspirativní prostředí tohoto domu přitahovalo pozornost mnoha osobností, které zde nacházely zájem, ale i podporu při svých cestách po světě. Z podnětu manželů Náprstkových pak sbíraly a nakupovaly předměty pro nově vznikající muzeum. Mezi takto nabyté předměty patřil pár náramků, které roku 1884 získal v Egyptě Josef Wunsch, středoškolský profesor a nadšený cestovatel, nebo nádherné kabylské a perské šperky, zakoupené spisovatelem a obdivovatelem Orientu Juliem Zeyerem na Světové výstavě v Paříži v roce 1889. Ve sbírkách, které pro Náprstkovo muzeum získal Otokar Feistmantel v Indii v letech 1875–1883, byly také šperky, a to jak z městského prostředí, tak od různých etnických skupin a kmenů, se kterými Feistmantel přišel do styku při svých geologických cestách do terénu. Cenný soubor šperků ze Střední Asie pochází z pozůstalosti geografa a cestovatele Emanuel Fajta, který putoval v roce 1889 a 1902 po území tehdejšího Bucharského emirátu. Kromě darů a nákupů byly významným zdrojem rozšiřování muzejního fondu, zvláště po roce 1945, převody z jiných institucí, které zahrnují velice různorodý sbírkový materiál pestrého původu, který je mnohdy těžko dohledatelný, ale o to zajímavější. Odhalování různých cest, mnohdy velmi spletitých, jakými se předměty do muzea dostaly, bude tak i nadále zdrojem bohaté inspirace pro další badatele.

Postupně se tak do muzea dostalo okolo tisíce šperků, které mají nesmírnou vypovídací hodnotu z hlediska etnologického, muzeologického, historického i uměnovědného. Ne všechny bylo možné do publikace zahrnout, ale ty, které zahrnuty byly, jsou reprezentativního charakteru. Pro větší pestrost byl výběr doplněn ze soukromých sbírek, a především rozšířen o ukázky předmětů ze Západočeského muzea v Plzni, jehož sbírky jsou dobově spjaty s Náprstkovým muzeem.

Z geografického hlediska publikace zahrnuje ohromné území od indického subkontinentu, Nepálu, Tibetu, Střední Asie a Mongolska až po Blízký východ, Arabský poloostrov, severní Afriku a Balkán. Oblast Balkánu byla zahrnuta právě proto, že pro Evropu vždy představovala „bránu Orientu“, což je patrné i na špercích, které se v této oblasti vyskytují.

Jednotlivé oblasti nejsou zastoupeny rovnoměrně, protože ani sbírky ze zmíněných zdrojů neposkytují neomezené množství ukázek, které by postihly všechny jevy typické pro dané regiony. Přes veškeré rozdílnosti ale nacházíme mnoho srovnatelných prvků jak v typech šperků, tak v technikách výroby či charakteru výzdoby. Navzdory snahám uchovat umírající tradice vítězí ale ve většině zemí globalizace, která přináší uniformitu a oblibu šperků vyrobených podle módních trendů. Cílem publikace bylo postihnout v hlavních rysech vše, co je z historického hlediska pro sledované oblasti typické, co po staletí spoluvytvářelo charakter šperků dané země, regionu či etnika a co nám tak poskytuje obraz identity lidí, kteří žili a stále žijí v takto rozsáhlém a kulturně různorodém prostředí.

شہد بہ خالص
نہم النساء عرف نوز جہاں بیگم زوجہ
ابو مظفر نور الدین جھانگیر بادشاہ

حالات مختصر

نور جہاں بیگم کی زندگی کا ایک مختصر خاکہ ہے۔ اس کا تعلق ایک شاہی گھرانے سے ہے۔ اس کی پرورش ایک شاہی محل میں ہوئی۔ اس کی شادی ایک شاہی جوان سے ہوئی۔ اس کی زندگی میں کئی حادثے رونما ہوئے۔ اس کی وفات کے بعد اس کی بیٹی نے شاہی تخت پر بیٹھ کر حکومت کی۔ اس کی زندگی کا ایک مختصر خاکہ ہے۔

نور جہاں بیگم کے لکھے ہاتھ

حالات مختصر

نور جہاں بیگم کی زندگی کا ایک مختصر خاکہ ہے۔ اس کا تعلق ایک شاہی گھرانے سے ہے۔ اس کی پرورش ایک شاہی محل میں ہوئی۔ اس کی شادی ایک شاہی جوان سے ہوئی۔ اس کی زندگی میں کئی حادثے رونما ہوئے۔ اس کی وفات کے بعد اس کی بیٹی نے شاہی تخت پر بیٹھ کر حکومت کی۔ اس کی زندگی کا ایک مختصر خاکہ ہے۔

ان پر مدعا بہت ہوتا تھا حکمت علیہ عالیہ محمد ظلیانی جہان بادشاہ اور اس کی بیٹی نور جہاں بیگم کے درمیان تھا۔ نور جہاں بیگم نے اپنے شوہر اور جہانگیر شاہ کے درمیان ایک کڑی لڑائی لڑی۔ اس کے بعد وہ اپنے شوہر کے ساتھ فرار ہو گئی۔ اس کی زندگی کا ایک مختصر خاکہ ہے۔

ŠPERKY ZE ZEMĚ POSVÁTNYCH ŘEK

INDIE

Pán tvorstva Višvakarman jí [Lakšmí] dal rozmanité šperky, Sarasvatí náhrdelník, Brahma lotosový květ a nágové pár náušnic. [...] Potom vzala bohyně do ruky požehnaný věnec z lotosových květů, kolem něhož bzučely včely, a se stydlivým úsměvem na tváři, jejíž líce zdobily náušnice, vykročila; [...], a když tak kráčela za líbezného vyzvánění nákotníčků, byla jako zlatá liána.¹

Indie má za sebou několik tisíc let nepřetržitého vývoje, ve kterém se šperky a nejrůznější ozdoby staly jedním z hlavních rysů kulturní identity. Popis lidské krásy od hlavy po paty, *nakh-šikh*², má svůj původ v sanskrtském literárním stylu, *kávja*³, který se pěstoval v dvorském prostředí od druhého století př. n. l. až do dvanáctého století a zahrnoval jak poezii, tak epická díla a dramatickou tvorbu. Z nich se dovídáme, jaké byly parametry krásy a jaké ozdoby je zvýrazňovaly. Šperk a způsoby zdobení se staly hlavními identifikačními znaky na všech úrovních života od narození po smrt. Zdobili se všichni bez ohledu na sociální postavení. Řada šperků má svůj původ ve svatebních špercích, které plnily nejen estetickou, ale také ochrannou funkci, proto oplývaly celou řadou

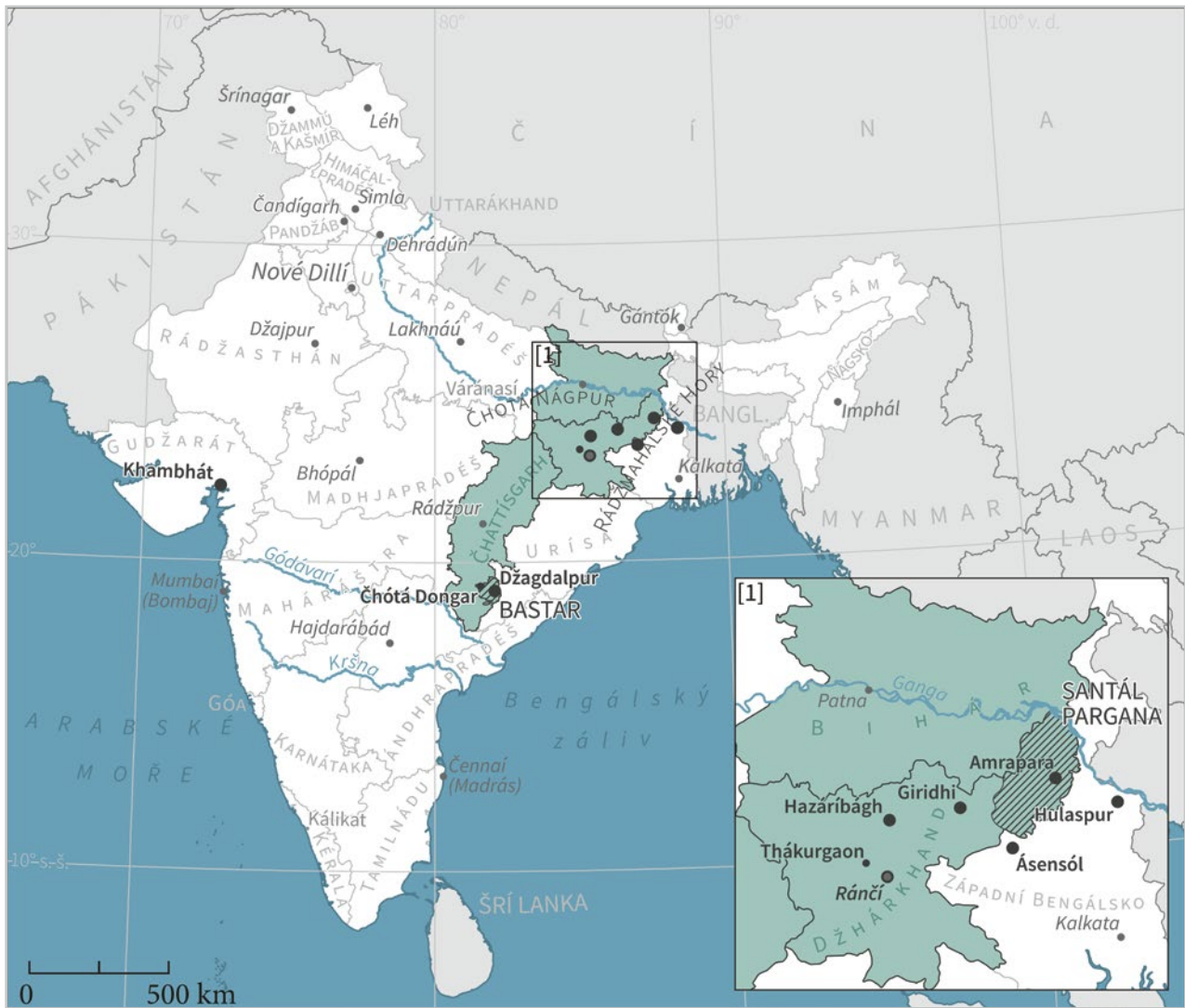
Obr. 1. Reliéf dívky z chrámové výzdoby. Indie, Karnátaka, patrně Bělúr nebo Halébid, 11.–13. století. Pískovec, v. 92 cm. Dar, soukromá osoba, 2003. NM – NpM A21460.

1 Bhágavatapurána. In Zbavitel aj. 1986: 231.

2 Hind. *nakh-šikh*, celé tělo, od hlavy po paty (sans. *nakha/nak*, nehet, dráp, *šikha*, vrchol, špička).

3 Sans. *kávja*, báseň, poetické dílo.

Núrdžahán (1577–1645), manželka mughalského císaře Džahángíra. Text v urdštině. Indie, Dillí nebo Ágra, kolem r. 1850. Barvy, stříbro a zlato na papíře. NM – NpM A21286.

Indický subkontinent

Obr. 2. Žena z etnické skupiny Mávárců, bohatých obchodníků, zdobená tradičními šperky. Indie, počátek 20. století. Reprodukce černobílé pohlednice, papír, v. 14 cm, š. 9 cm. Původce neuveden. NM – NpM As III 1294.

Obr. 3. Žena zdobená tradičními šperky. Indie, počátek 20. století. Kolorovaný diapozitiv na skle, v. 10 cm, š. 8,5 cm. Dar, V. Vrázová, 1948, pozůstalost E. St. Vráže. NM – NpM As II 3971.

symbolů, poukazujících na víru, ale i etnickou či geografickou příslušnost.⁴

V Indii se nedochovaly opravdu staré šperky, protože zdobení je sice věcí tradice, ale je i v rámci určitých respektovaných zákonitostí individuální záležitostí. Žádná žena nechce nosit použité šperky, ani poškozené nebo nemoderní. Ty se přetaví do nové podoby, která více odpovídá vkusu nového nositele. Jedná se tak o živoucí tradici, která na jedné straně uchovává, ale zároveň v toku času neustále obměňuje to, co není svázáno pevnými normami. Těžká je tak datace nebo zdokumentování historie konkrétních šperků, pokud se nejedná o známé a vysoce ceněné šperky z dvorského prostředí, které byly zdokumentovány již v minulosti. Ani autorství šperků nikdy nehrálo zásadní roli, protože na jedné straně je práce řady specializovaných řemeslníků, kteří se na výrobě jednotlivého šperku podíleli, a na straně druhé přesvědčení o roli jednotlivce v rámci daného kastovního a náboženského systému, který nepodporuje individualismus. Jednotlivec pracuje pro slávu boží

a ku prospěchu dané komunity. Status anonymity vyplýval z organizace řemesel. V dvorském prostředí znamenalo vytvoření jediného šperku práci mnoha zručných a zkušených řemeslníků, jako byli návrháři, zlatníci, rytci, emailéři, leštiči či brusiči kamenů. Každá z těchto profesí byla vysoce specializovanou činností.⁵

Kromě šperků známých i z jiných částí světa nalézáme v Indii řadu šperků, typických pro země indického subkontinentu. Setkáváme se zde s celou škálou šperků jinde neznámých. Hlava bývá při slavnostních příležitostech, zvláště při svatbách, obtěžkána množstvím šperků, které pokrývají celou hlavu a hrdlo. K čelence se připíná čelní ozdoba, těžké náušnice nebo záušnice a velký kruh do nosu. Náhrdelníky zdobí krk v mnoha řadách, stejně tak obě zápěstí jsou obtěžkána řadami náramků. Na pažích, zvláště nad loktem, jsou upevněny pažní ozdoby s přívěsky. Prsteny se nosí na všech prstech, někdy bývají spojené řetízky a připevněny k ozdobě na hřbetu ruky a okolo zápěstí. Na nohou ženy nosí těžké lité

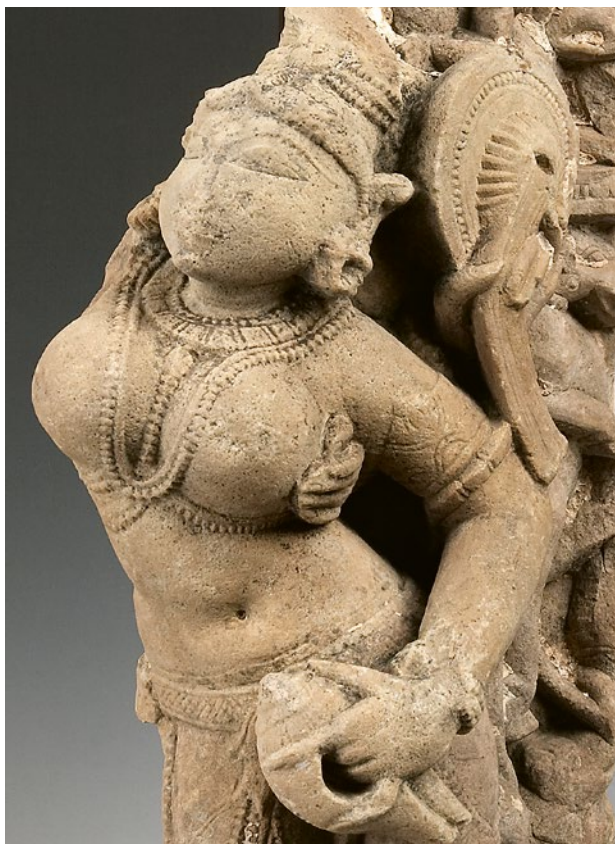
4 Untracht 1997: 160.

5 Untracht 1997: 18.

Obr. 5. Hlava mladé ženy. Severní Indie, dynastie Guptovců, 4.–5. století. Terakota se zbytky bílého bolusu (křídového podkladu pro polychromii), v. 8,5 cm, š. 5 cm. Koupě, soukromá osoba, 1996. NM – NpM A25615. 🌸 Hlava ženy s jemným obličejem a smyslnými rty představuje krásku, která svou přitažlivost zdůraznila pečlivou úpravou zevnějšku. Turban zahalující vlasy je po obvodu ozdoben dvojitým řetězem ze čtverhranných dílků. Náhrdelník obepínající útlý krk tvoří dvojitá šňůra z drahých kamenů. Uši zdobí výrazné náušnice. Je zřejmé, že i tělo bylo zdobeno množstvím šperků. Jaké byly, se můžeme ale jen dohadovat.

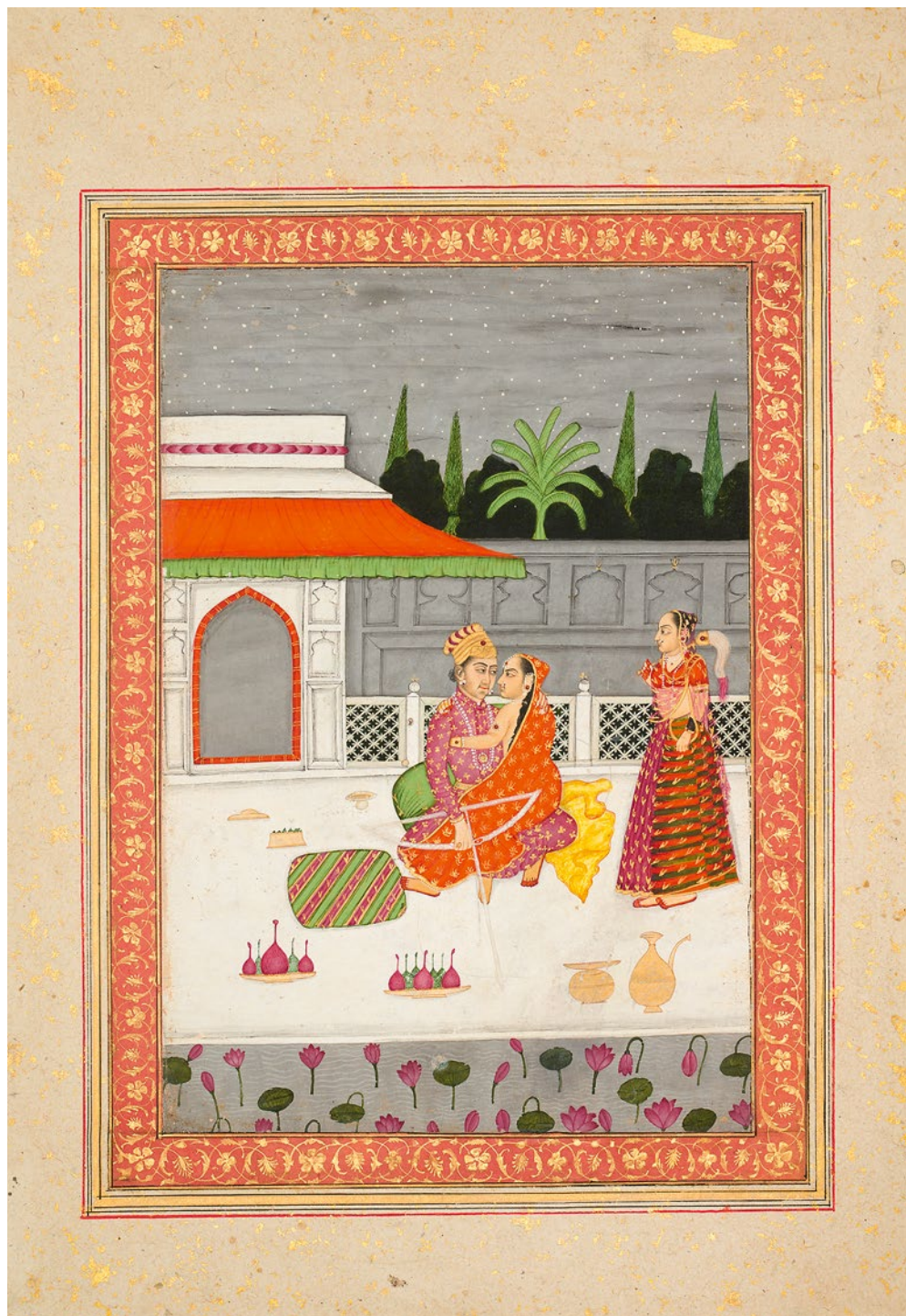
nákotníky nebo řetízky s rolničkami, prsteny bývají i na prstech u nohou. Doklady o způsobech zdobení nalézáme v sochařství a v malířství. Na stěnách hinduistických chrámů je zobrazeno nespočet bohů, polobožských bytostí i pozemských žen, všech mladých a krásných, ověšených velkým množstvím šperků, doplněných girlandami květin a lehkými závoji

Obr. 4. Bohyně Lakšmí. Indie, Madhjadpraděš. Pískovec, v. 46 cm. Dar, soukromá osoba, 1991. NM – NpM A 20 083. 🌸 Bohyni Lakšmí objímal její choť, bůh Višnu, jehož ruce a diskovitý atribut čakra se zachovaly na levé straně. Fragment pravděpodobně pochází z chrámového komplexu Khadžuráho ve střední Indii, z vrcholného období mezi lety 950–1050.

přes hlavu nebo okolo boků, které spíše zdůrazňovaly, než zakrývaly přednosti žen. Vzhledem k teplému klimatu se šperky nosily přímo na těle a podtrhovaly tak krásu své nositelky. Už zde se setkáváme se všemi základními typy šperků zdobícími jednotlivé části těla, jako byly ozdoby vlasů a uší, výrazné náhrdelníky sahající v několika řadách od krku k prsům, různě

Obr. 6. Malba, *Vibhása ráginí*. Indie, Avadh, 1760–1775. Tuš, barvy a zlato na papíře, v. 31,6 cm, š. 21,8 cm. Vm 1177. Fotografie © Národní galerie Praha 2022.

Obr. 7. Nevěsta s tradičními šperky. Indie, Gurgaon, 2008.
Foto Dagmar Pospíšilová.

dlouhé šňůry padající až k pupku, výrazné opasky obepínající kypré boky několika řadami šňůr, patrně z drahých kamenů vpředu spojených sponou. Ruce jsou obtěžkány mnoha náramky, které se natěsno symetricky přimykají k oběma rukám od zápěstí k lokti. Nad loktem je ještě umístěna pažní ozdoba. Kotníky zdobí těžké nákotníky. Také na miniaturách můžeme obdivovat, jak se ženy, zvláště v dvorském prostředí, zdobily. Na mughalských a rádzpútských

miniaturách jsou zpodobeny ženy, které se připravují na schůzku s milencem nebo truchlí nad jeho nepřítomností. Pokud k setkání dojde, vidíme milenecké dvojice při intimních hrátkách, kdy už je oděv odložen, ale šperky zůstávají na těle, aby podtrhly krásu žen a jejich erotickou přitažlivost. Šperky tak nabývají na významu v erotickém kontextu. Staré ženy šperky odkládají, vdovy je měly zakázané.

Významnou součástí svatebních smluv a jednání o věnu jsou šperky. Hlavní roli hraje jejich množství a kvalita. Základní souprava obnáší pár náušnic, řetěz, náhrdelník a náramky. V řadě tradičních komunit jsou požadovány určité typy šperků, protože jsou symbolem etnické identity. Uchovávají se tak tradiční formy šperků, mezi kterými ovšem existují určité regionální rozdíly. Šperky jsou ženiným majetkem, o kterém si sama rozhoduje, *strídán*. Jsou její jistotou pro případ, že by se dostala do finanční nouze. Venkovské ženy nakupují stříbrné šperky v čase hojnosti, aby je zastavily, když nastane nedostatek. Mezi venkovskými komunitami, např. v Madhjadpradéši, ale také na východě země, v Biháru, Urise a Bengálsku, se výhodnou investicí stávají těžké lité šperky, zvláště nákotníky vážící až jeden kilogram. Na vesnicích, kde není kam cennosti ukrýt, nosí ženy veškerý svůj majetek stále při sobě. Znamená to, že jsou doslova obtěžkány několika kilogramy kovu, v případě chudších komunit především obecného a stříbra.

Většina Indů chce ale nosit zlato.⁶ Zlato je výrazem čistoty a materiálního blahobytu. Hinduističtí bohové jsou zpodobováni se zlatými šperky, také jejich oči, jazyk a zuby jsou vymalovány zlatou barvou. Chudí lidé si zlato nemohou dovolit, proto se drahé šperky napodobují v obecných kovech. Mnohdy jsou od těch z drahých kovů k nerozeznání, protože indičtí řemeslníci jsou mistři ve výrobě šperků. Aby uspokojili i touhu chudších lidí po zlatě, vyrábějí

6 Zlato, hindsky *sóna*, *svarn*. V sanskrtu existuje mnoho výrazů pro zlato, zlatý, zářící, vyrobený z drahého kovu atd. podle kontextu, např. *suvarna*, *hirañja* ap.

Obr. 8. Skupina žen. Indie, Paňdžáb, počátek 20. století. Reprodukce černobílé pohlednice, papír, v. 9 cm, š. 14 cm. Původce neuveden. NM – NpM As III 1317.

šperky s použitím minimálního množství drahého kovu. Zlato dokážou vyklepat do neuvěřitelně tenkých fólií, ze kterých pak vytvářejí vizuálně objemné šperky. Často je zpevňují hmotou vyrobenou z laku a různých přísad. Vzhledem k tomu, že u šperků z drahých kovů je rozhodující váha, nikoliv umělecké zpracování, u šperků zpracovaných z menšího množství drahých kovů je mnohdy dosaženo většího uměleckého efektu.

Synonymem indické šperkařské tradice je vrcholný styl zlatnických dílen na dvoře mughalských panovníků v Dillí, který byl svým stylem zcela unikátní. Velcí Mughalové přišli ze Střední Asie a inspirovali čerpali u Arabů, Peršanů i osmanských Turků.⁷

Obr. 9. Žena zdobená tradičními šperky. Indie, Rádžasthán, konec 19. století. Reprodukce fotografie, černobílý negativ na skle, v. 9 cm, š. 8 cm. Převod, knihovna NpM, 2004, pozůstalost E. St. Vráze. NM – NpM As I 7646.

⁷ Dynastie Velkých Mughalů (1526–1858), turkického původu, která postupně získala vládu nad většinou indického subkontinentu.

Rozdílně se vyvíjela jihoindická tradice s převahou drávidského obyvatelstva. K vyváženému pohledu na tradici indického šperkařství je nutno vzít do úvahy také šperky etnických skupin, kmenů a venkovského obyvatelstva.⁸

OZDOBY ETNICKÝCH SKUPIN A KMENŮ

V Indii existuje řada původních kmenů, jejichž zvyky a obřady se po staletí výrazně neměnily. Lze tedy předpokládat, že i jejich ozdoby byly stejné v minulosti, v počátcích vývoje indických šperků. Specifický charakter těchto ozdob je dán materiály, které k výrobě používají. Většina je dostupná v jejich bezprostředním okolí.

Původní kmenové obyvatelstvo, *ádivásiové*, tvoří více než osm procent indického obyvatelstva, které se dělí na více než šest set kmenů. Tyto kmeny vždy žily mimo tradiční kastovní systém.⁹ Nejvíce kmenů a původních obyvatel žije na ohromném území dnešní Madhjapraděše, ale hlavně na východě země, v dnešním Biháru, Džhárkhandu, Uríse a Západním Bengálsku, na náhorní planině Čhótá Nágpur.¹⁰ Své šperky vyrábějí ze stříbra, mosazi a ostatních obecných kovů a jejich slitin. Díky jejich částečné izolovanosti se do určité míry dochovaly tradiční ozdoby a oděvní prvky, které jsou dodnes nedílnou součástí jejich slavnostní výzdoby, kterou prezentují během různých festivalů a slavností doprovázených tradičními zpěvy a tanci.

Mezi velké kmeny náleží Nágové, kteří žijí na rozsáhlém území od východních Himálají a povodí

řeky Brahmaputry v Ásámu po Barmu a dále na jih k Bengálskému zálivu. Nágská kultura se až do devatenáctého století příliš neměnila. Pod britským vlivem došlo k jejich rozsáhlé christianizaci. Každý příslušník některého z etnik, spadajících pod souhrnné označení Nága, deklaruje svoji kmenovou identitu specifickými ozdobami. Šperky jsou podstatnou složkou rituálního oděvu *api*, který se nosí při velkých svátcích, jejichž součástí jsou i mužské válečné tance nebo tance na oslavu úrody. K ceremonálnímu oděvu patří rovné pruhy, které se nosí šikmo přes obě ramena zkřížené na hrudi, zdobené geometrickými vzory, dále opasek, sukně či zástěra. Dvě z největších skupin jsou Rongmejové a Konjakové. Oděvy válečníků jsou barevné, provedené ve výrazné kombinaci červené a černé. Denní oděv je jednodušší, ale vždy se nosí nějaké ozdoby. Nejdůležitější je mužská pokrývka hlavy, která se nosí při slavnostních příležitostech. Tyto pokrývky hlavy jsou rozlišujícím znakem určitých skupin.¹¹ Častou ozdobou hlavy, stejně jako u dalších kmenů, je dřevěný hřeben (obr. 10), mnohdy v kombinaci s dalšími výzdobnými prvky, jako jsou řetízky s přívěsky (obr. 11 a 12). Ženy nosí korálkové čelenky vyrobené tak, aby se dala upravit velikost podle obvodu hlavy (obr. 13). Bohaté korálkové náhrdelníky složené z mnoha šňůr se zapínají pomocí anglických čtvrtáků (obr. 14), které se razily za vlády Jiřího V. (1910–1936).

Svůj obřadní oděv zdobí ulitami kauri. Jejich masivní mužské opasky vyrobené z kůže a dřeva, jsou po celé ploše hustě pokryty těmito ulitami komponovanými do horizontálních řad. Stejně jsou provedeny i ozdoby na paže, vyrobené z kůry (obr. 16).

Autentické zprávy o etnických skupinách a kmelech žijících hlavně ve východní a střední Indii může čerpat z deníků a dopisů Otokara Feistmantela.¹²

8 Untracht 1997: 18.

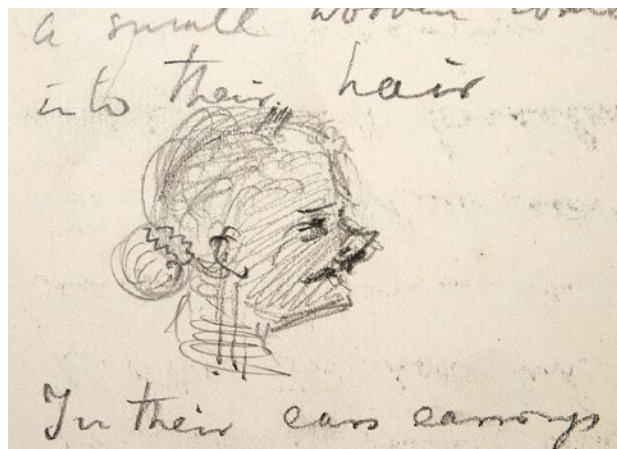
9 Ganguly (1) 2015: 8.

10 Náhorní plošina Čhótá Nágpur se rozkládá ve východní Indii a pokrývá většinu státu Džhárkhand a přilehlé oblasti v Biháru, Uríse, Západním Bengálsku a Čhattisgarhu.

11 Untracht 1997: 53.

12 Otokar Feistmantel (1848–1891), český geolog a paleontolog, který působil v letech 1875–1883 v Indické geologické službě (Geological Survey of India) v Kalkatě.

Obr. 10. Hřeben, mužská ozdoba hlavy. Indie, Nágsko, Konjakové. Dřevo, barvy, d. 29,5 cm, š. 9 cm. Dar, Milada Ganguli, 1987 (vlastní sběry v Nágsku, 1986). NM – NpM A18199. Srov.: Untracht 1997: 57, obr. 77.

Obr. 12. Hlava s hřebenem a řetízkou. Indie, Thákurgaon u Ránči, 1881. Kresba. NM – NpM, archiv, ar. Feistmantel, karton 1, Deník 10, 3. 2. 1881.

Obr. 11. Ozdoba hlavy, řetízkou. Indie, Rádžmahalské hory, 2. polovina 19. století. Mosaz, d. 33 cm. Dar, O. Feistmantel, 1878. NM – NpM 3576–3579. Srov.: Untrach 1997: 212, obr. 413. Původní popiska: Ozdoba do vlasů – užívají Pahariové [...] v Rajmahalských horách. Koupil v Rajmahalských hrách, 1876.

Obr. 13. Čelenka. Indie, Nágsko, Konjakové, 80. léta 20. století. Sklo, bavlna, ½ d. 24,5 cm, š. 6,2 cm. Koupě, Klenoty, 1989. NM – NpM A19987.

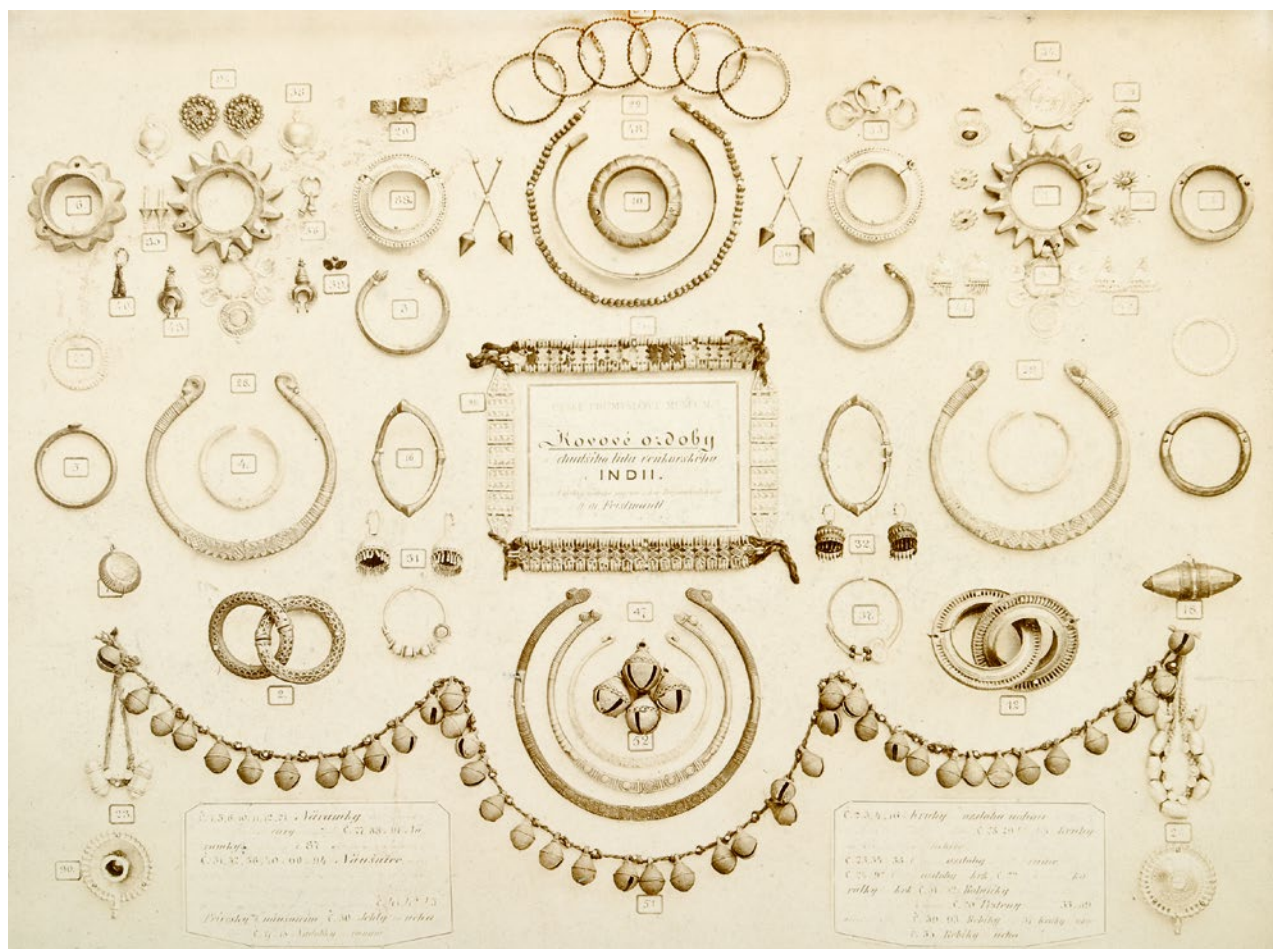
Obr. 14. Zapínání náhrdelníku. Anglický čtvrták, král Georg V. (1865–1936), vročení 1936. NM – NpM A19986. Určil Matěj Štáhl.

Obr. 15. Náhrdelníky. Indie, Nágsko, 80. léta 20. století. Sklo, bavlna, mince, ½ d. 38 cm, 24,5 cm, 34 cm. Koupě, soukromá osoba, 1988, 1989. NM – NpM A18346, A18345, A19986.

Obr. 16. Mužský opasek a ozdoba na paži. Indie, Nágsko, 2. polovina 20. století. Dřevo, kůra, ulity kauri, kůže, srst, prům. 27 cm, v. 27 cm, ozdoba v. 7,2 cm, š. 11,2 cm. Koupě, Starožitnosti, 1988 (vlastní sběry původního majitele v Indii v 80. letech 20. století). NM – NpM A19782, A19883. Srov.: Untracht 1997: 53–68, obr. 75 a 83.

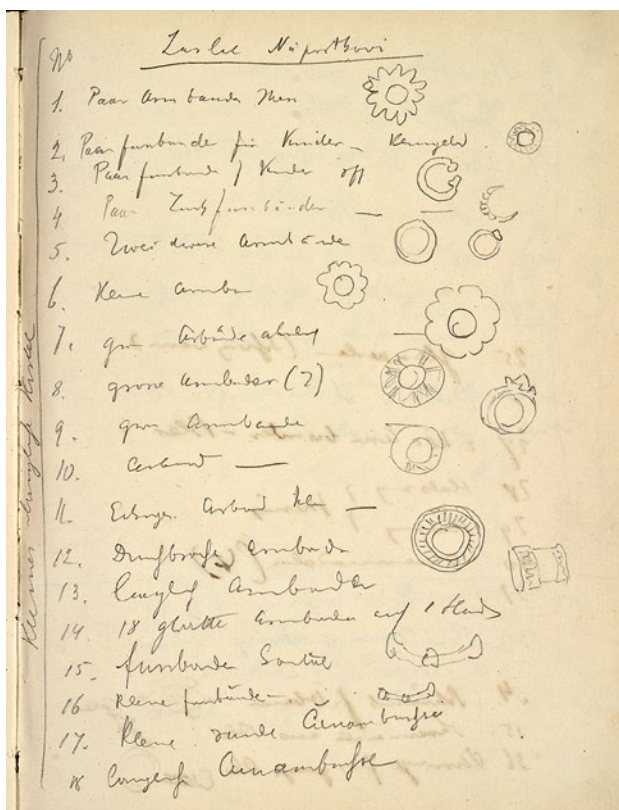

Obr. 17. Fotografie instalace šperků, které Otokar Feistmantel zaslal manželům Náprstkovým z Indie. NM – NpM, archiv, ar. Feistmantel, karton 3/21.

Z podnětu manželů Náprstkových začal sbírat indické umělecké řemeslo, a právem se tak řadí mezi zakladatele indického fondu Náprstkovy muzea. Jako geolog vyjížděl do těžko dostupných oblastí, kde přišel do styku s různými etniky a začal sbírat předměty, které tvořily jejich každodenní život, včetně šperků: *Některé věci mezi šperky jsou zvláště zajímavé, jelikož jsou výhradně horského lidu – nelze je obdržeti*

*hned tak lehce – já je přinesl z Rajmahalských hor*¹³ (obr. 17). O svých sběrech pravidelně informoval manžele Náprstkovy, kteří ho ke sbírání motivovali a také mu na nákupy předmětů pro muzeum finančně přispívali. Feistmantel se rychle zorientoval a začal systematicky sbírat typické ukázky řemeslných výrobků z různých výrobních center po celé Indii.

13 NM – NpM, archiv, fond Náprstek, 28/1, dopis O. Feistmantela J. Náprstkové, Calcutta, 30. 11. 1877.

Obr. 18. Seznam šperků, které O. Feistmantel zaslal Náprstkům. NM – NpM, archiv, ar. Feistmantel, karton 1, Deník 16, 19. 3. 1879.

Nicméně předmětů, které získal mezi kmeny, si velmi považoval: Já vůbec hledím k výrobkům lidu s něhou, napsal v dopise Josefě Náprstkové.¹⁴ Uvědomoval si, že šanci jako on má málokdo, protože jeho geologické výpravy do odlehlých oblastí byly velmi náročné nejen fyzicky, ale také organizačně. Do terénu se vracel opakovaně se záměrem rozšířit svoje sběry: [...] v příštím chladném počasí půjdu na cestu – ale tentokrát alespoň na 4 měsíce – do západního Bengálska, jež jest obydleno nejvíce původními obyvateli Santálů atd. Mám zvláštní náklonnost k těmto „Aborigines“

¹⁴ Tamtéž, dopis O. Feistmantela J. Náprstkové, Calcutta, 24. 2. 1876.

hlavně Santálům – mezi těmito též misionáři nejlépeji a nejvydatněji pracují. [...] Nevidím ale docela užitek toho obracování. Santalové jsou velmi dobrý lid i bez obrácení. Byl jsem mezi nimi před 4mi roky v Rajmahalských horách, odkud jsem všelicos, co se jich týče, s sebou přivezl a jež se nalézá u Vás v Museu. Vstoupil jsem opět ve spojení s některými úředníky mezi nimi žijícími – abych obdržel, co možno vše co se týče jejich zbraní, nástrojů, šperků atd.¹⁵

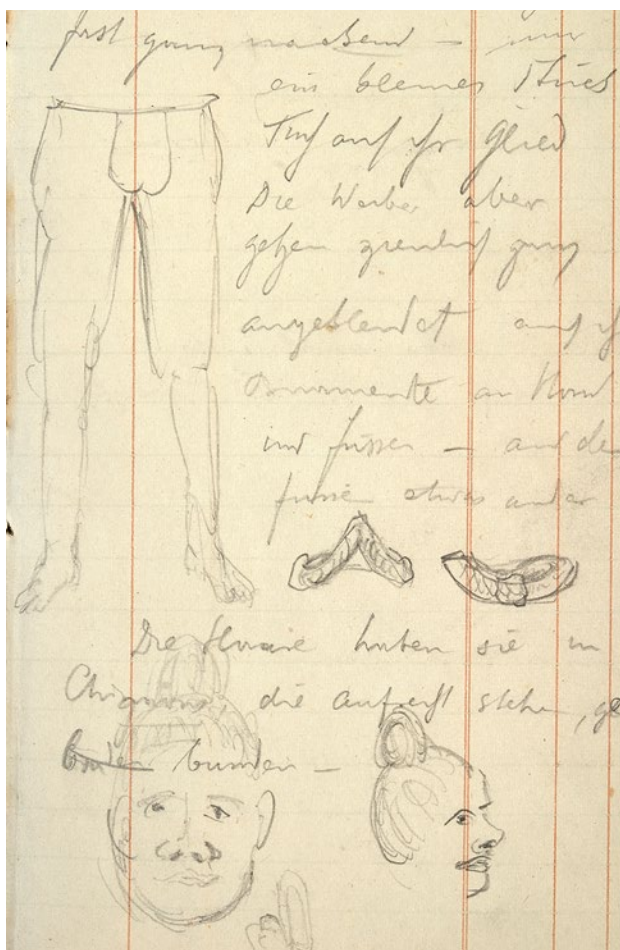
Santálci náležející k etnické skupině Mundů žijí v Džhárkhandu, Biháru, Čhattisgarhu, Urise a Západním Bengálsku. Pod patronací Britů vznikla po roce 1855 samostatná santálská provincie. Většina Santálců vyznává hinduismus nebo jiná indická náboženství a přírodní kultury. Feistmantela velmi zajímalo, jak se zdobí: Před Hurrispore¹⁶ začínají již Santáli, kteří se táhnou celými horami Rádžmahálskými. Chodí, aspoň tedy muži, skoro zcela nahý, mají jenom kus modré látky přes svůj úd. Ženy však chodí docela celé oblečené a mají šperky na ruku a nohou – na nohou trochu jiné, vlasy mají svázaný do nahoru stojícího drdolu (obr. 19).¹⁷ Feistmantel si nikdy nenechal ujít možnost navštívit během svých cest do kmenových oblastí místní trhy: [...] šel jsem na trh v Amrapaře¹⁸ [...]. Z celého okolí přicházejí lidé, jen aby nakupovali a prodávali. Prodávají se nejrůznější druhy šperků, většinou z mosazi prsteny na ruku i nohu, na paže, nos, uši atd. Navíc zvláštní náramky sekané ze škeblí, které jsou moc pěkné a také drahé, jelikož se vyskytují jen zřídka. Kromě toho různé prsteny a korálky kolem krku, [...]. Většina náramků je otevírací a fixují se na dvou stranách s nýty. Jiný se zas nedají otvírat a musí se násilím narvat na ruku, což se děje originálním způsobem: ruka se pevně stlačí a namaže olejem, na to se pak s násilím vtěsná. Totéž

¹⁵ Tamtéž, dopis O. Feistmantela J. Náprstkové, Calcutta, 10. 6. 1880.

¹⁶ Hulaspur, Západní Bengálsko.

¹⁷ NM – NpM, archiv, ar. Feistmantel, karton 1, Deník 5, 11. 2. 1876.

¹⁸ Amrapara, Džhárkhand.

Obr. 19. Poznámky a kresby O. Feistmantela ohledně způsobu odívání a zdobení, jak je viděl na svých cestách do terénu. NM – NpM, archiv, ar. Feistmantel, karton 1, Deník 5, 11. 2. 1876.

se koná s náramky na nohy, které se všechny musí vtěsnat přes nohu.¹⁹ Obzvláště je překvapilo a potěšilo, že chceme koupit jejich šperky, abychom je vzali domů.²⁰

Při svých cestách se Feistmantel setkával také s etnickou skupinou Paháriů, které srovnával se Santálci.

Pahárské ženy mu přišly upravenější než santálské. Ve vlasech nosily drdol z červené vlny. Santálské ženy dávaly přednost mosazným ozdobám. Od Santálců je odlišovala záliba v červené barvě, kterou nosili jak ženy, tak muži. Ti měli na hlavách červené turbany a na krku červené, černé anebo kombinované černé a bílé korálky. Takové korálky zdobily i paže. Na ruku měly ženy černé nebo zelené skleněné náramky.²¹

U těchto kmenů se vyskytují různé typy náušnic. Mundové, včetně Santálců, nosí náušnice kupolovitěho tvaru (obr. 20 a 21). Santálci se dodnes zdobí různými nosními kroužky s jemnou granulací (obr. 22). Vyskytují se u nich také ozdoby nosu ve tvaru květu (obr. 23) a kruhy z cínu, které Feistmantel považoval za olovené (obr. 24). Jedna z Feistmantelových cest do terénu vedla na západ do pohoří Sátapura, které se táhne od západu na východ po Čhattísgarh. V Gadarváře²² šel na trh, kde se obchodovalo i se šperky: *Co se týče domorodých šperků, jsou obzvláště k zmínění náramky kolem kotníků, pak náramky. Pak prsteny na prsty u nohou. A taky prsteny na ty druhý prsty.*²³ V jedné z okolních vesnic si všiml, že muži nosí zlaté řetízky kolem krku i mnoho náušnic. Ženy byly ověšeny mnoha různými šperky, a to náramky kolem nohou, prsteny na nohy, náramky, náhrdelníky, šperky do vlasů atd.²⁴ Z oblasti Rádžmahalských hor od Santálců a Paháriů pocházejí mosazné nákotníky, které z profilu mají tvar písmene „V“ (obr. 19 a 25). Mnoho nákotníků je lodičkového tvaru, a to uzavřených (obr. 26), nebo na jedné straně s úzkým otvorem, s konci kulovitěho tvaru (obr. 27). Bývají v užším i širším provedení, nezdobené, nebo s bohatým reliéfním dekorem imitujícím jemnou granulaci, řetízky z kroucených drátků a další výzdobné prvky používané u šperků z drahých kovů. Tento typ výzdoby

21 Tamtéž, Deník 5, 28. 2. 1876.

22 Gadarvára, Madhjadpradéš.

23 NM – NpM, archiv, ar. Feistmantel, karton 1, Deník 7, 4. 1. 1878.

24 Tamtéž, Deník 7, 9. 2. 1878.

19 NM – NpM, archiv, ar. Feistmantel, karton 1, Deník 5, 19. 2. 1876.

20 Tamtéž, Deník 5, 21. 2. 1876.

Obr. 20. Náušnice ve tvaru kupole. Indie, Západní Bengálsko, Ásensól, 2. polovina 19. století. Cín, litý, prům. 2,5 cm, v. 5 cm. Dar, O. Feistmantel, 1878. NM – NpM 3572ab. Srov.: Ganguly 2007: 181, obr. 187. Původní popiska: *Dvě olověné náušnice lité. Ta roura na dolní straně se strká do otvoru ucha (něco pro naše dámy). Koupil v Assensolu, 1877.*

Obr. 23. Ozdoby nosu. Indie, Rádžmahalské hory, 1876. Mosaz, tepaná, prům. 2,3 cm, 1,2 cm. Dar, O. Feistmantel, 1878. NM – NpM 3590, 3585.

Obr. 21. Hlava s ozdobou vlasů a ucha, a šňůra korálek. Kresba. NM – NpM, archiv, ar. Feistmantel, karton 2/159.

Obr. 24. Kruhy do nosu. Indie, Rádžmahalské hory, 1876. Cín, litý, sklo, prům. 5,1 cm, 5,5 cm, 5,6 cm. Dar, O. Feistmantel, 1878. Koupě, K. Sachse, 1926. Sbírka A. Sachse (26794). NM – NpM 43808, 26794, 43817. Původní popiska: *3 kruhy do nosu z olova. Nosí chudší třída. Koupil v Rajmahalských horách, 1876.*

Obr. 22. Nosní kroužky. Indie, Santál Pargana, 80. léta 20. století, 1. polovina 20. století (A28922). Mosaz, tepaná, granulace, prům. 2 cm, 1,7 cm, 2,1 cm. Dar, H. Knížková, 1990 (vlastní sběry v terénu), původce neuveden (A28922). NM – NpM A19851, A19852, A28922.